

Європа у пошуках ідентичності: висновки для України

Фелікс Барановський,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету

ім. В. Даля

Усвідомлення Україною себе невід'ємною частиною сучасної Європи та учасниці євроінтеграційних процесів потребує прискіпливого аналізу розвитку європейської спільноти в ході віднайдення нею своєї ідентичності. У зв'язку з цим завдання дослідників полягає в аналізі передумов єднання європейських народів та визначення на цій основі детермінант набуття Україною такої ж ідентичності.

В другій половині ХХ століття Західна Європа добилася вражаючих успіхів. Найбільше її досягнення – інтеграція. Наслідком її стало не тільки створення спільного внутрішнього ринку, а потім й Економічного і Валютного союзів, хоча й це результат унікальний, але і здійснення давньої мрії європейців – перетворити свій регіон з вічного джерела націоналістичних розбратів і жажливих війн на стабільну зону миру і безпеки народів.

Зрозуміти глибинні причини цієї трансформації неможливо, якщо не повернутися до тих часів, коли цей процес інтеграції тільки розпочинався – до Західної Європи першого післявоєнного десятиліття. Це був період не тільки гіркої констатації катастрофи, але й вибуху духовної, інтелектуальної і політичної енергії. Переосмислювалося минуле, переоцінювалися суспільні теорії, формувалася нова політична ідеологія, розроблялася нова стратегія розвитку.

Ідея єдиної Європи народилася багато століть тому, в ранньому Середньовіччі. І весь цей час вона не відповідала реаліям Європи, яку шматували династичні розбрати, територіальні домагання, релігійна нетерпимість і політичні амбіції. Нескінченні війни не приносили нічого іншого, окрім сумнівних завоювань та жадання реваншу з боку переможених.

Кінець цій круговерті було покладено лише в другій половині XX століття, коли Західна Європа стала на шлях інтеграції. Почався перехід від Європи націоналістичних антагонізмів до „солідарної Європи”. „Формування спільної політичної ідентичності було об’єктивною потребою європейців. Після завершення Другої світової війни розпочався процес інтеграції Західної Європи, що було б неможливим без загоювання старих ран та історичних образ. Політична еліта старого континенту усвідомила помилки своїх попередників міжвоєнного періоду, тому звертала велику увагу на розробку засобів формування спільних рис ідентичності для подальшого формування єдиної європейської ідентичності” [1].

Європа - єдина частина світу, де в умовах надзвичайно високої щільності населення споконвіку сусідили десятки національностей, народів і держав. Історія Європи - це не тільки нескінченні спустошливі війни, але й вікове спільне існування. Багатонаціональна густонаселена Європа, обмежена в землях і сировинних ресурсах, набагато раніше інших регіонів світу зрозуміла необхідність освоїти принципи міждержавного колективізму.

Ідея об’єднання Європи має глибоке історичне коріння. Однак ідея традиційної системи національної держави лише у XX столітті почала приносити плоди, сповнені проте отрутою крайнього націоналізму й агресії; зворотним боком абсолютизації національного суверенітету стали фашизм і придушення прав людини.

В міру того, як Європа стає все більш звичною для всіх громадян країн цього регіону, стає все складніше дати їй визначення. Якщо для багатьох бути європейцем після Другої світової війни означало, насамперед, бути вірним духові прогресу і миру, то для декого, на жаль, це було доброю нагодою сховатися за цю ширму, аби всі якнайшвидше забули про відповідальність за скоєне в епоху нацизму. Нині Європа постає перед зовсім іншим викликом. Це виклик сотень мільйонів її жителів, що сподіваються побачити у Європі своє спільне майбутнє.

Друга світова війна засвідчила, що регіонові потрібна така система міжнародних відносин, яка б перенесла на міждержавний рівень уже вкорінені в багатьох країнах правила демократії, принципи поділу влади і встановлення противаг між її гілками, властиві правовій державі. Настав час обмежити національний суверенітет міжнародними рамками. Іншого способу перекрити дорогу тоталітаризму й зловживанню державною владою не лишалося. Ще Л. Блюм писав: „Ця війна має, нарешті, породити сильні міжнародні установи й привести до створення довготривалих і ефективних міжнародних органів влади, в іншому випадку обов’язково розпочнуться інші війни” [2]. Першим кроком до реалізації ідеї став договір про СОВС. За задумом його творців, головним завданням було покласти край багатомісячному протистоянню Франції та Німеччини й установити контроль над стратегічними тоді галузями промисловості - вугільної й

сталеливарної.

Отже, в основу інтеграції було покладено нагромаджені на той час активи західноєвропейського суспільства - права держава, багатівіковий досвід спільного існування народів, культурна й багато в чому релігійна спільність, давні традиції європейської ідеї, зрештою, гіркі уроки Першої і Другої світових війн. На цих основах створювався специфічний західноєвропейський менталітет післявоєнного періоду, що у значній мірі сприяв пошукові взаємоприйнятих рішень і подоланню конфліктів, яких не оминати на інтеграційному шляху. Тому цілком очевидно, що „для стабілізації модернізованої економіки і подальшого розвитку політичної системи необхідна модернізація менталітету, цінностей і норм” [3]. Отже, включення в європейський простір дасть можливість вирішити національні проблеми за умови прийняття західної ціннісної системи, західних норм особистісної й державної поведінки.

Ключовою внутрішньою метою Європейського Союзу є сприяння економічному та соціальному прогресу, переважно шляхом створення зони без внутрішніх кордонів, підтримки економічної і соціальної цілісності, заснування економічного і монетарного союзу та запровадження єдиної валюти. Головною зовнішньою метою політики ЄС є утвердження його ідентичності на міжнародній арені, передусім через спільну зовнішню політику і політику безпеки, зокрема через вироблення спільної оборонної політики. Основоположними принципами, якими керується Європейський Союз, є повага до національної самобутності, демократії та фундаментальних прав людини.

Новим словом у європейській інтеграції стала створена відповідно до Маастрихтського договору система Загальної зовнішньої політики і політики безпеки (ЗЗПБ), що замінила діючий з початку 1970-х років механізм Європейського політичного співробітництва (ЄПС). Зберігши міждержавний характер співробітництва ЄПС, нова система істотно розширила його межі. ЗЗПБ поширюється на всю сферу міжнародних відносин за винятком питань оборони та військової політики. Вона припускає не тільки взаємні консультації, як це було в ЄПС, але й вироблення „спільних позицій” держав-членів, які потім реалізуються через „спільні дії”, а також Колективних стратегій ЄС відносно третіх країн і регіонів. Договір поклав початок включенню військово-політичної інтеграції в рамки нормативних документів (*acquis communautaire*), а також офіційно оголосив про майбутню інтеграцію Західноєвропейського союзу (ЗЕС) у ЄС і формування в перспективі системи спільної оборони.

Після ратифікації Амстердамського договору у Євросоюзі було створено правову базу для побудови власного військового механізму. Так, Європейській Раді надано право виробляти загальну стратегію у сфері ЗЗПБ, а Раді - приймати рішення про установа системи спільної оборони, причому рішення про спільні дії і загальні позиції приймаються

кваліфікованою більшістю. Запроваджено посаду Вищого представника з ЗЗПБ/генерального секретаря Ради, що представляє зовнішньополітичні інтереси ЄС у світі й уповноважений вести переговори з третіми країнами. Все це свідчить про подальшу комунітаризацію другої опори. Винятково важливо й те, що створення власного оперативного потенціалу ЗЄС/ЄС перемістилася з розряду потенційних можливостей у площину практичних рішень. Згідно з Амстердамською угодою, головними цілями ЗЗПБ є:

- захист спільних цінностей, фундаментальних інтересів, незалежності і інтегрованості Союзу відповідно до принципів Статуту ООН;
- посилення безпеки Союзу у всіх аспектах;
- збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН, а також до принципів Заключного акту Гельсінкі і цілями Паризької хартії, включаючи й ті, що стосуються зовнішніх кордонів;
- підтримка міжнародної співпраці;
- розвиток і консолідація демократії, а також панування права, пошана прав людини і фундаментальних свобод [4].

Отже, у 1990-х роках Євросоюз розпочав формування європейської „ідентичності у сфері безпеки й оборони”. Пошуки її у сфері внутрішніх справ і правосуддя привели Євросоюз наприкінці 1990-х років до масштабного проекту „європейського простору свободи, безпеки й правопорядку”, який вважається третьою найбільшою програмою ЄС за останні десятиліття після Єдиного внутрішнього ринку та Економічного й Валютного союзу. По суті, проект має на меті погодити й підвести під єдиний дах цілу серію розпочатих у середині 1980-х років заходів, спрямованих на забезпечення свободи пересування й діяльності громадян ЄС, громадської безпеки й правопорядку, посиливши водночас боротьбу з нелегальною імміграцією й злочинністю. В цілому метаморфоза третьої опори відбувалася за тими основними параметрами, що й розвиток другої опори: зміцнення юридичної бази спільних дій держав-членів у цій галузі за розширення участі органів ЄС, виникнення нових форм та інститутів співробітництва.

До безперечних досягнень 1990-х років слід віднести „Шенгенський простір”, що формувався спочатку поза юридичними рамками ЄС, а також запровадження інституту європейського громадянства. Цей інститут гарантує громадянам всіх країн ЄС вільне пересування по території Співтовариства з правом проживання, роботи й участі у виборах до місцевих органів влади і Європарламенту у кожній з них. До середини десятиліття оформилася й укоренилася ідея комунітаризації політики імміграції і надання притулку; було оприлюднено програму формування імміграційної політики ЄС і підготовлено Європейську хартію з імміграції. Значно активізувалася роль Євросоюзу у вирішенні таких проблем, як

боротьба з тероризмом, злочинністю, відмиванням нелегальних доходів і поширенням наркотиків.

Успіхи Європи на шляху інтеграції неабияким чином обумовлюють вибір держав Центрально-Східної Європи на користь ЄС. Проте цей чинник не єдина складова, що визначає такий вибір. Дуже важливу роль у ньому відіграє соціалістичне минуле цих країн, яке хочеться швидше забути. А вступ до Європейського Союзу означатиме водночас психологічне та, у певному сенсі, геополітичне віддалення від минулого. Психологічне означатиме те, що європейці визнають європейськість Східної Європи, а геополітичне те, що воно створить міцніші кордони з державою, яка є правонаступницею колишнього СРСР – Росією. І ніхто не винен у тому, що саме Росія символізує для них гніт соціалізму та імперські принципи.

Таким чином, у цьому випадку існує нагальна потреба вступу до Євросоюзу і компенсування тим самим пошкодженої соціалістичним минулим національної ідентичності східноєвропейців. Східноєвропейські країни завжди належали до сфери європейської цивілізації й поділяють її цінності. Протягом багатьох століть вони робили свій вклад у їх створення. До того ж, у багатьох з них досить добре пам'ятають певні історичні події, зокрема мюнхенську кризу 1938 року, коли Чехословаччина була перетворена на предмет торгівлі третіми країнами. Цей досвід учить, наскільки важливо для будь-якої вразливої країни бути міцно включеною – як у власних, так і в загальних інтересах – в союз, де сформовано європейську ідентичність у сфері колективної безпеки. Зокрема, у приєднанні Болгарії до НАТО бачили не тільки вирішення проблем національної безпеки, але й ознаку того, що вона не ізольована від інтеграційних процесів Європи і має європейську ідентичність [5].

Без сумніву, утвердження єдиної і загальної для всіх європейців ідентичності є метою, до якої прагне європейська інтеграція. „Процес розширення ЄС значною мірою бачиться як створення спільноти, заснованої на спільних цінностях” [6].

Європейська ідея пустила глибокі корені в політичному житті країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу, а також країн-членів. Європа стала об'єктивною реальністю для тих, хто приймає політичні рішення на всіх рівнях, – для економічних і фінансових кіл, преси, а також пересічних громадян.

Бути європейцем сьогодні означає брати участь у масштабному процесі й у рішучих діях, в яких особиста ангажованість, що розуміється насамперед як ангажованість громадянська, приводить до поступового формування єдиної для сотень мільйонів чоловік ідентичності. Це підтверджується тим, що „європейці винятково демократичні, зі світським світоглядом, більш сконцентровані на консенсусі, ніж на конкуренції, і схильні цінувати суспільну солідарність принаймні як досягнення.

Кордони Європи можуть бути встановлені на основі таких цінностей” [7].

Як плід політичної і культурної спадщини, європейська ідентичність може бути заснована лише на засадах розуму, інтеграції і людської гідності. Її основою є мир, крайнє неприйняття будь-якої форми самоізоляції і надмірностей у захисті партійних, місцевих чи національних інтересів. Вона має на увазі обов’язок бути солідарним з іншими і заперечує внаслідок цього суперництво між її складовими елементами. Європейська ідентичність після падіння комунізму і відкриття шляху на Схід дозволила об’єднати під спільним прапором народи, що ще десятиліття тому не могли й уявити собі можливості разом брати участь у будівництві спільної Європи. „Оскільки країни-претенденти були частиною європейської історії протягом багатьох століть, то на підставі європейської ідентичності було би важко виправдати відмову їм в тому, що було звичайно надано іммігрантам з колишніх закордонних колоній” [8].

Якщо держави об’єднаної Європи виступатимуть спільно, то Європейський Союз, незважаючи на чимало своїх вад, має шанс, попри серйозні виклики сучасності, залишитися серед великих акторів світової політики.

Зовнішнє розширення ЄС має поєднуватися з внутрішніми змінами, інакше йому не уникнути серйозних небезпек. Як слушно зазначав колишній канцлер ФРН Г. Шмідт, „для культури Європи було б корисно, якби не тільки політичні оратори ЄС, не тільки національні політики й уряди, а і її духовні пастирі, письменники і викладачі вищої школи, журналісти і публіцисти, будучи переконаними європейцями, бачили своє завдання у привнесенні основних моральних цінностей європейців у суспільну свідомість. Існує спільна мораль європейців. Ми усі повинні внести свій вклад у справу, що допоможе вдихнути життя в ці починання” [9].

Що стосується України, то її європейський вибір зумовлений історичними, економічними та соціальними чинниками. За часів колоніального рабства українська нація зазнала найбільших у Європі людських, матеріальних і територіальних втрат, їй насильно було нав’язано тоталітарний азійський політичний та соціально-економічний устрій, була порушена соціальна структура суспільства, спотворена ментальність народу. Україна опинилася на задвірках європейської цивілізації. Відтак з’явилась нагальна потреба у виборі шляху розвитку в напрямі європейської цивілізаційної моделі, що дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави.

Інтеграційний процес у відповідних напрямках складається з встановлення європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних досягнень в ЄС. Такі кроки працюватимуть на підвищення в Україні європейської культури, інтеграцію в загальноєвропейське й науково-технічне середовище.

Нині Україна прагне стати повноправною європейською державою, віднайти свою європейську ідентичність.

Взагалі єдиної ідентичності немає - є кілька її видів. На першому рівні існує локальна ідентичність, на другому - національна, на третьому - макрорегіональна. Для того, щоби суспільство було солідарним, необхідні загальні цінності. Саме вони й означають загальну ідентичність. Якщо її не буде, то домінуватиме локальна ідентичність.

На сьогодні в Україні кардинальних змін в суспільній свідомості ще не відбулося. Поділ проходить у межах кожної системи суспільних відносин. Саме через цю амбівалентність політична ситуація в країні залишається непрогнозованою. Україна не може визначитися зі своїми міжнародними партнерами, заплуталася з демократичними принципами, які вона нібито поділяє теоретично, але якими нехтує на практиці.

Загалом, історія знає два сценарії того, як може формуватися ідентичність. За першим - ідентичність витворює державу, за другим - держава витворює ідентичність. Якщо нині пострадянська ідентичність творить державу, то наше майбутнє - в євразійському просторі. Іншими словами, Україна ніколи не досягне ядра європейської цивілізації, до якого непросто потрапити. Вона ризикує залишитися на узбіччі цивілізаційного розвитку, де її місія полягатиме у захисті благополучної Європи від небажаних транзитних потоків мігрантів, зброї і наркотиків. Якщо ж Україна свідомо обере стратегію орієнтації на Європу з перспективою на європейську ідентичність, то в неї ще лишатиметься шанс бути в єдиній Європі.

Втім, вибір того чи іншого шляху є питанням вибору моделі розвитку, а не лише питанням рівня життя. Нині Україна за рівнем добробуту громадян, та й навіть за рівнем демократії чи корупції, мало чим відрізняється від таких країн, як Румунія чи Болгарія. Але ці держави, попри свою бідність і невлаштованість, вже вступили до ЄС. Напевно, так відбувається й тому, що там не лишилося жодного символу комуністичної доби. Україна ж все ще тримається свого радянського минулого. Це відбувається тому, що майже половина населення має радянську ментальність. Цей факт яскраво відобразили результати парламентських виборів 2006 року. Ситуація зміниться на краще тільки тоді, коли відбудеться переворот у суспільній свідомості у бік справжнього патріотизму, який саме й передбачає сприйняття європейських цінностей свободи і демократії.

Щодо євразійської цивілізації, то вона не має ядра і підміняє реальні стандарти життя громадян абстрактними ідеями місії, яку треба виконувати, духовності, яку треба силоміць насаджувати. В цьому плані, зокрема, Росія являє собою велику трансконтинентальну країну, прив'язка до якої означає автоматичну залежність від її проблем.

Європейська традиція є більш перспективною, оскільки навіть

об'єднана Європа сьогодні є Європою націй, де ніхто нікого не прагне асимілювати силою.

Українська ідея може полягати в здійсненні права українського народу на збереження власної неповторності в спільноті світових народів, на життя в незалежній, міцній, демократичній українській державі. Матиме місце повільне наростання саме європейського потенціалу української нації і перетворення пострадянської ідентичності на власну, українську ідентичність. Ще не повністю втрачено науково-освітній потенціал України, що теж є запорукою формування ідентичності за європейським, а не євразійським взірцем.

Поняття ідентичності має суспільну природу, оскільки саме воно лежить в основі співіснування та взаємодії рівновеликих груп людей. Ідентичність означає розуміння не тільки в межах постановки певних спільних цілей, але й у розподілі відповідальності за їх досягнення, і навіть у готовності до певних жертв як умови збереження групи. Проблема визначення ідентичності лежить набагато глибше, ніж звичайне бажання вольовим чином долучитися до тієї чи іншої спільноти, вдягнувши певні шати та проголошуючи певні гасла. Вона тісно пов'язана з питанням історичності буття спільноти, результатом якого є напрацювання цілого переліку алгоритмів як у сфері соціальної взаємодії усередині спільноти, так і у відносинах з навколишнім світом. Належність до цієї ідентичності визначається не стільки зовнішніми атрибутами, скільки присутністю особистісного переживання.

В цьому аспекті треба відзначити, що українцям притаманна схильність до соціального ескапізму та антиетатизм бачення організації соціальної взаємодії. Вони далекі від заперечення приватної власності та віддають пріоритет формам самоорганізації над централізовано-бюрократичними методами управління соціальними процесами. Відповідно до цього і мала б формуватися українська держава в ідеалі. В цьому сенсі можна сказати, що основним змістом розгортання української історії стала спроба подолати авторитарність суспільних та державних інститутів.

На сьогодні процес самоідентифікації багатьох громадян України пов'язаний з певним вольовим зусиллям. Ці зусилля можна підпорядкувати політичній меті. Українська нація тільки почала своє оформлення. Показовим є те, що українські громадяни, без огляду на етнічне походження, свого часу зробили свій вибір на користь незалежності, проголосивши відмінність свого устрою життя й характеру думок. Але, на жаль, у черговий раз, за історичною інерцією, почали будувати державу, що має пріоритетом бюрократично-мобілізаційні технології над формами громадської самоорганізації. Отже, саме тому набуття Україною європейської ідентичності може сприяти процесу повернення нашого суспільства до магістральних шляхів цивілізаційного

розвитку.

Література:

1. **Федуняк С.** Єврорегіоналізм у контексті створення панєвропейської системи безпеки / Єврорегіони: потенціал міжнетичної гармонізації. Збірка наукових праць. – Чернівці: Букрек, 2004. – С. 57 - 58.
2. Цит. за: **Лот В.** Планы военного времени и обсуждение условий Европейского союза // История европейской интеграции (1945 - 1994). – М.: Весь Мир, 1995. – С. 5 - 6.
3. **Andorka R.** Modernization and relevance to totalitarianism // Social structures in the making. - Warsaw, 1997. - P. 66.
4. **Барабанов О. Н.** Общая политика Европейского Союза в области обороны и безопасности: этапы становления и перспективы развития // Европейские страны СНГ: место в „Большой Европе” / Под ред. В. Грабовски, А. В. Мальгина, М. М. Наринского (отв. ред.). – М.: Международные отношения, 2005. – С. 171 - 172.
5. Див.: **Рангелов А.** НАТО, Русия, Балканските дилеми и българската външна политика // Международни отношения. – 1997. - № 2. - С. 22.
6. **Х.-Х. Нольте.** Европейский Союз и его место в современной мировой системе // Европа: журнал польского института международных дел. – 2002. – Том 2, № 1 (2). – С. 77.
7. **Mungiu-Pippidi A.** Beyond the New Borders // Journal of Democracy. – 2004. – January, Vol. 15, No. 1. – P. 54.
8. Ibid. – P. 50.
9. **Schmidt H.** Die Selbstbehauptung Europas: Perspektiven für das 21. Jahrhundert. - Stuttgart: Deutsche VerlagsAnstalt, 2000. - S. 250 - 251.